

HOGYHOGY KÉRDŐSZÓ? HOGYHOGY PARTIKULA?

MOLNÁR CECÍLIA SAROLTA

1. Problémafelvetés^{*}

Az alábbi írásban a magyar *hogyhogy* kifejezést tartalmazó mondatokról lesz szó. Tekintsük a következő párbeszédet:

(1) A: *Nem megyek ma este sehova.*

B: ***Hogyhogy nem mész az esti buliba?***

A: *Megbuktam a múlt héten szemantikából, és tanulnom kell.*

Az (1B)-hez hasonló mondatok hagyományosan kérdő mondatnak minősülnek. A magyar leíró, illetve a generatív szakirodalom azonban kevésbé foglalkozik a *hogyhogy*-os mondatok tulajdonságaival. A Kálmán-féle újabb leíró nyelvtan (Kálmán 2001) az egyetlen munka, amely említést tesz a *hogyhogy* viselkedéséről; a „nem kötelezően fókuszos” különleges kérdő mondatok között tartja őket számon, a *miért*-es kérdések mellett.

Ebben az írásban azt vizsgálom, hogyan magyarázhatóak a *hogyhogy*-os mondatok formai és használatbeli sajátosságai. A 2. pontban összevetem a *hogyhogy*-os mondatokat a többi kérdőszót tartalmazó mondatokkal, majd Collins (1991) alapján egy lehetséges, de nem mindenben kielégítő szintaktikai elemzést mutatok be a különleges formai sajátosságok magyarázataképpen. Végül a 2. pont végén még két (egy funkcionális és egy történeti) megközelítésről ejtek szót. Majd a *hogyhogy*-os mondatok használatbeli sajátosságait mutatom meg, szemantikai érvekkel támasztom alá azt, hogy a vizsgált mondatokat problematikus kérdéseket kifejezőknek tekinteni. A 3. pontban a különleges viselkedés lehetséges magyarázataként a *hogyhogy*-ot mint diskurzupartikulát elemzem.

^{*} Köszönet mondok mindazoknak, akik a tanulmány elkészítésében, alapvető kérdések megfogalmazásában és tisztázásában segítségemre voltak: elsősorban témavezetőmnek, Gyuris Beátának, Kálmán Lászlónak és a tanulmány anonim lektorának; továbbá a 2008-as LingDok konferencia és a 2008/2009-es tanév I. félévében az ELTE-BTK Elméleti nyelvészet szak doktori szeminárium résztvevőinek.

2. A *hogyhogy* és a többi kérdőszó

2.1. Az adatok: az alapvető kontrasztok

A magyar kérdő mondatok szórendjét több leíró és elméleti mondattani munka is tárgyalja (É. Kiss 1992, 2002; Kálmán 2001). A szakirodalomban konszenzus van abban, hogy a kiegészítendő kérdő mondatokban a kérdő kifejezés közvetlenül megelőzi az igét. Ebből következően az ige előtt sem igemódosító, sem fókusz nem állhat. A kérdő kifejezés komplementáris disztribúcióban van az igemódosítóval, illetve a fókuszált összetevővel.

- (2) a. *Mikor indultatok el Szegedre?*
b. **Mikor elindultatok Szegedre?*
c. **Mikor Szegedre indultatok el?*

Az É. Kiss-féle generatív leírás a kérdő kifejezéseknek egy absztrakt [+fókusz] jegyet tulajdonít, amely a kérdő kifejezés F fejbe történő mozgatóját indokolja. A szakirodalomnak a kérdő kifejezésekről tett megfigyelése nem vonatkoztatható azonban a *hogyhogy*-ot tartalmazó mondatokra, amelyeket pl. Kálmán (2001) szintén kiegészítendő kérdéseknek tekint:

- (3) a. **Hogyhogy indultatok el Szegedre?*
b. *Hogyhogy elindultatok Szegedre?*
c. *Hogyhogy Szegedre indultatok el?*

A (3) példáiból jól látható, hogy a *hogyhogy* nem a kérdő kifejezések szokásos helyét foglalja el a mondatban. A *hogyhogy* nem előzheti meg közvetlenül az (igemódosítóval rendelkező) igét; ha van igemódosító, annak az ige előtt kell állnia. A (3c) mondat azt mutatja, hogy – ellentétben a többi kérdő kifejezéssel – a *hogyhogy* és a ragozott ige közé egy fókuszált összetevő is kerülhet.

É. Kiss (1992, 2002) nem említi a *hogyhogy* különleges státuszát a kérdő kifejezések között. Egyetlen kérdő kifejezés különleges viselkedéséről beszél (É. Kiss 1992); a *miért*-es kérdések annyiban különböznek a többi kérdőszó kérdéstől, hogy a *miért* és a ragozott ige közé kerülhet egy fókuszált elem. A *hogyhogy*-gyal ellentétben azonban a *miért* az igemódosítókat az ige mögé kényszeríti:

- (4) a. *Miért indultatok el Szegedre?*
b. **Miért elindultatok Szegedre?*
c. *Miért Szegedre indultatok el?*

É. Kiss (1992) elemzése szerint a *miért* a fókuszpozíció előtti pozíciót, a kvantorpozíciót foglalja el:

(5) **Miért mindenki elutazott?*¹

(6) *Hogyhogy mindenki elutazott?*

Kálmán (2001) felveti ugyan annak a lehetőségét, hogy a *hogyhogy*-os mondat nem is kérdő, de ezt intonációs alapon elveti (az intonációról bővebben l. a 3.1. részt). Elemzése szerint a *hogyhogy* olyan kérdő kifejezés, amely topikhelyzetben van a mondatban (Kálmán 2001: 130); ez az elképzelés egybevágthatna É. Kiss elképzeléseivel is. Ehhez az elemzéshez hozzá kell tenni, hogy ugyan a *hogyhogy* látszólag valóban a topikmezőben helyezkedik el, de a topik formai sajátágaival ellenkezőleg lehet irtóhangsúlyos elem, míg a topik soha nem viselhet irtóhangsúlyt (Kálmán–Nádasdy 1994: 396–399). (Saját intuícióm alapján úgy látom, a *hogyhogy* minden esetben prominensebb a topikként szereplő összetevőnél, a kérdőszókéhoz hasonló hangsúlyt visel.)

A következőkben a *hogyhogy*-os mondatok és a kérdő mondatok formai különbségeit tekintem át. A *hogyhogy* – ellentétben a többi kérdő kifejezéssel – nem koordinálható más kérdő kifejezésekkel:

(7) a. *Mikor és hol találkoztunk? / Hol és mikor találkoztunk?*

b. **Hogyhogy és hol találkoztunk?*

c. **Hol és hogyhogy találkoztunk?*

Jóllehet a kérdő kifejezések koordinálása problematikus és nyelvspecifikus jelenség (ui. nem várnánk, hogy különböző grammatikai funkciójú elemeket koordinálhassunk, és nem is koordinálhatóak a kérdő kifejezések minden nyelvben), az a tény, hogy lehet őket koordinálni, azt mutatja, hogy azonos kategóriájú kifejezések. Az, hogy a *hogyhogy* egyik kérdő kifejezéssel sem koordinálható, felveti a kérdést, hogy kategoriális különbség van közte és a többi kérdő kifejezés között.

Míg a kérdő kifejezések rendszerint előfordulhatnak többszörös kérdésekben, a *hogyhogy* esetében azt figyelhetjük meg, hogy nem fordul elő két preverbális kérdőszót tartalmazó kérdésben:

¹ Ugyan ennek az írásnak nem tárgya a *miért* viselkedésének elemzése, mégis érdemes megjegyezni, hogy a fent ismertetett elemzés azt nem magyarázza meg, hogy amennyiben a *miért* egy fókuszos kérdésben szerepel, akkor kvantor is állhat az ige előtt. Ebben a konstrukcióban a *miért* a *hogyhogy*-éhoz hasonló helyzetben van: vö. (6)-tal a következő mondatot: *Miért mindenki Szegedre utazott?*

- (8) a. *Ki mikor játszott? / Mikor ki játszott?*²
b. **Ki hogyan játszott?*

A *hogyhogy*-nak egyféle olyan használata van, amelyben előfordulhat egy másik kérdőszóval együtt:

- (9) A: *Mikor keltél fel?*
B: *Hogyhogy mikor keltem fel?*

Erre a kérdésre semmilyen körülmények között nem tudunk párlista-választ adni. A (9B) kérdés a megelőző kérdést idézi, annak relevanciájára, indokoltságára kérdez rá, illetve annak irreleváns voltára, indokolatlanságára mutat rá, illetve mutat rá annak irrelevánságára, indokolatlanságára; valójában nem vár választ. A *hogyhogy*-nak ez az ún. metanyelvi használata igen gyakori ('hogy érted azt, hogy „...”, 'miért úgy mondtad, hogy „...’' értelem-ben), de mivel a metanyelviség önmagában is problematikus jelenség, ebben az írásban nincs módom foglalkozni vele.

Azt is megfigyelhetjük, hogy a *hogyhogy*-ot csak olyan mondat elé helyezhetjük, amely e nélkül az elem nélkül is grammatikus:

- (10)a. *Mikor volt az előadás?*
b. **Hogyhogy volt az előadás?*
c. *Hogyhogy megrendezték az előadást?*

Az figyelhető meg a fenti példán, hogy a *hogyhogy* – míg általában bármilyen ragozott ige előtt előfordulhat, ha az igemódosító megelőzi az igét – a hangsúlykerülő igét közvetlenül megelőzve nem fordulhat elő igemódosító nélkül. (A hangsúlykerülő igei kezdetű mondatok természetesen nem grammatikusak, ezért a *hogyhogy*-os párjaik sem azok.)

Érdekes kontrasztot találunk abban az esetben is, amikor a beágyazott kérdéseket vizsgáljuk:

- (11)a. *Azt kérdezte, mikor mentem el.*
b. *Azt kérdezte, hogyan elmentem.*

- (12)a. *Tudom, mikor mentél el.*
b. **Tudom, hogyan elmentél.*

² Lehetséges válaszok erre a két preverbalis kérdőszót tartalmazó kérdésre az ún. párlista-válaszok: *Pisti kedden, Julcsi szerdán, Jancsi pénteken* stb.

A (12b) mondat agrammatikalitása azt mutatja, hogy azon mátrixigék közül, amelyek kérdő típusú mondatokat követelnek vonzatként, a *hogyhogy*-os mondatokat csak mondást jelentő mátrixigék alá lehet beágyazni. Mivel a mondást jelentő mátrixigék alá beágyazott tagmondatok sajátos átmenetet képeznek a főmondatok és a mellékmondatok között, feltételezhető, hogy a *hogyhogy* esetében főmondathoz köthető jelenségről van szó.

Az eddigiekben a *hogyhogy*-ot tartalmazó mondatok formai sajátosságait tekintettem át. A következő pontban egy lehetséges elméleti magyarázatot mutatok be a fenti furcsa jelenségek indoklására.

2.2. Egy generatív elemzés bemutatása

A *hogyhogy*-hoz több szempontból is hasonló kérdő kifejezéseket találunk más nyelvekben. A angol *why* és *how come* kifejezések (amelyek jelentésüket tekintve nagyjából a magyar *miért* és *hogyhogy* kérdő kifejezéseknek feleltethetőek meg) mondattani viselkedésének magyarázatáról születtek szintaktikai magyarázatok generatív elméleti keretben. Érdemes tehát e helyütt áttekinteni ezen elemzések főbb pontjait.

Az angol *why* és *how come* viselkedésének összevetésekor Chris Collins (1991) különböző tesztek elvégzése után arra a következtetésre jut, hogy a két kérdő kifejezés eltérő szintaktikai pozíciót foglal el, ezzel magyarázható az őket tartalmazó mondatok között levő szintaktikai különbség. Elsőként a magyar *hogyhogy*-gyal összevetve bemutatom a Collins (1991) által leírt alapvető különbségeket a kétféle kérdő kifejezés között.

Collins (1991) első megfigyelése, hogy míg a *why*-t tartalmazó összetett kérdések kétértelműek, addig a *how come*-ot tartalmazó kérdések nem mutatják ezt a kétértelműséget hasonló szerkezetű mondatokban. (Collins példái mellé a magyar *miért* és *hogyhogy* viselkedését mutató mondatokat is megadom.)

(13)a. *Why did John say Mary left?*

b. *How come John said Mary left?*

(14)a. *Miért mondta János, hogy Mari elment?*

b. *Hogyhogy (azt) mondta János, hogy Mari elment?*

Az angol példákról Collins azt állapítja meg, hogy alapvető különbség van a (13a) és a (13b) szerkezet között: míg az (13a)-ban szereplő mondat kétértelmű, mind a fő-, mind pedig az alárendelt mondatban foglalt állításra vonatkozhat a kérdőszó, addig a (13b) esetében csak a főmondati állításra

vonatkozhat. A magyar példákat áttekintve azt látjuk, hogy hasonló, bár nem ennyire egyértelmű a helyzet. A magyarban a *miért*-es kérdés elég furcsa, nem túl gyakori szerkezet, mivel igen könnyen lehet egyértelműsíteni, mindazonáltal a *miért*-tel a magyar mondat is kétértelmű, ugyanúgy, ahogyan az angol, de a *default* olvasatában a *miért* a főmondati állításra vonatkozik. A másik olvasat, amelyben a *miért* a beágyazott mondatra vonatkozik, szintén lehetséges, de csak sajátos intonációs mintával képzelhető el. A (14b) mondat azonban a magyarban intuíciónk szerint az egyértelműsítő *azt* mutató névmás nélkül nem grammatikus, illetve csak abban az esetben, ha a *hogyhogy* metanyelvileg van használva itt, és csakis a *mondta* ige használatára kérdez rá (*Hogyhogy mondta? Inkább üvöltötte.*). Mindenesetre az biztosnak látszik, hogy ez a mondat nem lehet kétértelmű. (Az a megfigyelést pedig, hogy a *hogyhogy* beágyazott kérdésben nem fordulhat elő, a fentiekben már megmutattam.)

Collins második érdekes megfigyelése, hogy míg a *why* szerepelhet többszörös kérdésben, addig a *how come* soha. Erről a megfigyelésről már volt szó a *hogyhogy*-os mondatok formai sajátosságainak leírásakor (l. 2.1.), ezért e helyütt erről részletesen nem szólok.

Collins harmadik érdekes megfigyelése a kvantort tartalmazó kérdésekkel kapcsolatos:

- (15)a. *Why did everybody hate John?*
b. *How come everybody hated John?*
- (16)a. *Miért utálta mindenki Janit?*
b. *Hogyhogy mindenki utálta Janit?*

Collins megfigyelése szerint a (15a) kétértelmű, míg a (15b) nem – a kvantor és a kérdő kifejezés lehetséges hatóköri értelmezései szerint. Abban az esetben, amikor a kérdőszó hatókörében áll a kvantor, a mondat értelmezése a következőképp parafrázálható: 'Mi volt az az ok, ami miatt mindenki utálta Janit?' A másik értelmezés szerint, amikor az univerzális kvantornak van szélesebb hatóköre, és ebbe esik bele a kérdő kifejezés, a mondat ilyen értelmezést kap: 'Mondd meg mindenkiről, hogy mi volt az az ok, ami miatt utálta Janit?' A magyarban ez a jelenség nem figyelhető meg: a (16a) mondat sem kétértelmű, a *miért* csak arra az egy okra kérdezhet rá ebben a mondatban, amely miatt mindenki utálta Janit, de nem vonatkozhat minden egyes okra, amiért az egyes szereplők utálták.

Collins mindegyik eltérést ugyanazzal a feltételezéssel tudja magyarázni a generatív elméleti kereten belül. Magyarázata szerint a *why* olyan típusú elem, amely a VP-hez adjunkcióval csatolódik, és a felszíni szerkezetben onnan mozog fel a CP specifikálójába, eredeti helyén nyomot hagyva. A *how come* ezzel szemben olyan elem, amely a C fejen generálódik, és nem is mozog onnan följebb. Ezzel a mélyszerkezeti különbségtétellel mindegyik sajtáság magyarázható: a *why*-os mondatban jelenlevő nyomok révén alakul ki a többértelműség, a hatóköri többértelműség, illetve a hosszú távú mozgatás is ennek révén lehetséges. Míg a *how come*-os mondatban nyomok híján mindezek az effektusok nem tapasztalhatóak.³

Ha a magyarra akarjuk alkalmazni Collins generativista elemzését, de az É. Kiss (2002)-féle mondatstruktúrában gondolkodunk, akadnak nehézségek. É. Kiss elméletében ugyanis a *hogyhogy* a TopP specifikálójába kerülne (vagy esetleg magába a Top fejbe). Problémát jelentene azonban az, hogy az É. Kiss-féle modellben a TopP specifikálójába mozgatással érkeznek meg az elemek a felszíni szerkezetben. Fontos lenne ebben az elemzésben bizonyítani azt az intuíciónkkal egyező feltételezést, hogy a *hogyhogy* különbözik a többi kérdő kifejezéstől (még a *miért*-től is!) abban, hogy nem kérdez rá valamiféle bővítményre, azaz nem az ige mögött generálódik. Azt kéne feltételeznünk továbbá, hogy a *hogyhogy* – szemben a többi kérdő kifejezéssel, amelyek [+fókusz] jeggyel rendelkeznek, és ezért az FP specifikálójába mozgatandók – valamiféle [+topik] jeggyel rendelkezik, ami indokolja, hogy a TopP specifikálójába illesztődjön be már a mélyszerkezetben.

Ennek az írásnak nem célja kidolgozni a *hogyhogy*-os mondatok generatív leírását. A fentiekben csupán azt vázoltam, hogy lehetséges egy ilyen elemzés, amely azonban nem mindenben képes magyarázni a vizsgált mondatok különlegességét (a párlista-választ váró többszörös kérdések lehetetlenségét, a beágyazással kapcsolatos problémákat).

2.3. Két kitérő

2.3.1. Magyarázati lehetőség egy funkcionista modellben⁴

Felmerülhet a lehetőség a *hogyhogy*-os mondatok olyan keretben történő elemzésére, amely a funkciót előtérbe helyezve, a használatból kiindulva

³ Érdemes még megemlíteni, hogy Ochi (2004) – továbbgondolva Collins elképzelését – ezt az elemzést több „okra kérdező” kérdőszóra is kiterjeszti. Arról azonban egyikük sem szól, miért éppen az „okra kérdező” kérdések ilyen kivételesek.

⁴ Megköszönöm az anonim lektornak, hogy erre az elemzési lehetőségre felhívta a figyelmet.

képes megragadni a nyelvi formák sokféleségét. A magyar nyelvre Imrényi (2007) dolgozott ki vázlatosan egy ilyen lehetséges elemzést.

Érdeemes előrebocsátani, hogy Imrényi (2007) elemzésének célkitűzései impozánsak, maga a megvalósult elemzés azonban néhány alapvető ponton használhatatlannak bizonyul: 1) Az elemzés alapját jelentő két kulcsfogalom (a *szimbolikus viszony* és a *megismerési tartomány*; Imrényi 2007: 436–437.) definiálatlan marad. 2) A szerző ugyan elveti a formai disztribúcióra épülő kategorizációt, de a formai disztribúción alapuló kategóriákat maga is használja. 3) A szerző általában elveti az éles határú kategóriákat, mégis alkalmazza őket. 4) Az elemzés csupán az É. Kiss-féle generatív leírások által leírt példák töredékét képes elemezni (és „magyarázni”), az eddigi elemzések számára problematikus esetek Imrényi elemzése számára is problematikusnak bizonyulnak (l. alább). 5) Ugyan a célkitűzés szerint a nyelvhasználatból indul ki a „pragmatikai szempontú” elemzés, az elemzett mondatok izoláltak, a lehetséges diskurzuskörnyezetekre nem történik hivatkozás.

Az előbbieken felvázolt általános problémákon kívül nem tartom elfogadhatónak azt, amit Imrényi (2007) az általa *protoállítás*nak nevezett kategória és a szörend összefüggéséről állít: „A magyar igekötőnek (...) sajátos funkciója a predikátum mint protoállítás fenntartásával függ össze. (...) kérdő beszédaktus [esetén] (...) a protoállítás érvényessége szükségképpen (és jelentősen) csökken.” (Imrényi 2007: 440–441.) Egyfelől csak intuitív értelme van az állítás *érvényességéről* beszélni, megmérni vagy letesztelni nem lehet, mikor mennyire érvényes egy állítás. Másfelől komolyabb probléma, hogy a kérdő mondatokban (természetesen Imrényi is a kérdő mondatokról és nem a beszédaktusokról beszél) szemernyt sem csökken az állítás „érvényessége”. A kérdő mondat előfeltételezi a mondat kérdőszón kívüli maradéka által kifejezett állítást (a *Mikor jött el Matyi?* kérdés előfeltételezi, hogy *Matyi eljött*, és nem teszi kevésbé érvényessé a kérdés ezt az állítást). Ugyanez igaz a többi „fókuszos” példára, amelyek esetében Imrényi szintén a protoállítás érvényességének a csökkenéséről beszél.

A *hogyhogy*-os mondatról Imrényi (2007) nem ejt szót. Elemzése szerint feltehető, hogy a *hogyhogy*, ahogy hagyományosan is, kérdő kifejezésnek minősíthető, ily módon pragmatikai típusjelölő, amelynek az a szerepe, hogy a mondat típusát meghatározza. A típusjelölők között is nyilvánvalóan a másodlagosak vagy a harmadlagosak között tartaná számon (szintén disztribúciós alapon (!), a *miért* mintájára). Ellentmondásra vezetne azonban elemzésében az a tény, hogy a *hogyhogy*-os mondatokban az igekötők (tágabban: az

igevivők) kötelezően megelőzik az ígét, ha nincs a mondatban fókusz. Ilyen mondat Imrényi elképzelése szerint nem létezhetne: az igeelőtti helyzete ugyanis számára a protoállítás érvényességének a fenntartását, míg ige mögötti helyzete a protoállítás érvényességének csökkenését jelentené, ahogyan a kérdő kifejezés jelenléte is. A *hogyhogy*-os mondatban a protoállítás érvényessége egyszerre van fenntartva az igeelőtti helyzete révén, és egyszerre van csökkentve a jelenlévő típusjelölő által.

Másik lehetőségként elképzelhető az is, hogy Imrényi elemzése szerint a *hogyhogy*-os mondatot semlegesnek, típusjelölés nélkülinek tartjuk abban az esetben, amikor fókusz nélküli a mondat, és típusjelöltnak akkor, ha a mondatban található típusjelölő. Ezzel azonban a különleges disztribúciós és jelentésbeli sajátságainak egyikéhez sem kerülünk közelebb. A vázlatos kitekintésből látható, hogy a magyarra adott kognitivistafunkcionális Imrényi-féle elemzés számára ugyanolyan problémát jelent a *hogyhogy* elemzése, mint a generatív elemzések számára

2.3.2. *A történeti adatok és a leírás*

Első látásra úgy tűnik, hogy a *hogyhogy* viselkedése és szintaktikai tulajdonságai szinkrón módon is megmagyarázhatóak a kialakulásának mintájára, ha magát a *hogyhogy*-ot egy mátrixmondat rövidítésének tekintjük. Egy ilyen elemzés ellen a *how come*-ra vonatkozóan Collins maga is hoz érveket az említett írásában.

(17)a. *How come John went into the kitchen?*

b. *How did it come about that John went into the kitchen?*

(18)a. *Hogyhogy Jani bement a konyhába?*

b. *Hogy(an) lehetséges az / érted azt, hogy Jani bement a konyhába?*

A példákból látható, hogy mind az angolban, mind pedig a magyarban található egy-egy összetett konstrukció, amelynek a redukciója a *how come*-os, illetve a *hogyhogy*-os mondat. Mindkettő mellékmondatot tartalmaz, ez magyarázhatja mindkét esetben a többi kérdésétől eltérő szórendet.

A magyarban jól látható, hogy történetileg az összetétel első tagja egy főmondati kérdőszó maradványa, az utótag pedig a *hogy* kötőszó (Kiss–Pusztai 2003: 506). Kérdéses, hogy miért csak a *hogyan* kérdés lehetett főmondati kérdés ebben a konstrukcióban. Részletes nyelvemlékvizsgálat nélkül egyetlen irodalmi példát találtam arra az esetre, amikor a főmondati kérdés nem a *hogy(an)*:

- (19) *Miérthogy a sír, melybe csöndesen
Láttunk betéve, megnyitá nehéz
Márvány ínyét, hogy kivessen újra?*

(Shakespeare: *Hamlet*. Arany János fordítása)

A kérdés további történeti vizsgálatot érdemel, azonban a szinkrón jelenségeket nem magyarázza a *hogyhogy* kialakulásának története. Másképp fogalmazva: az anyanyelv elsajátítása folyamán a kisgyerek számára nem „vezethető le” az összetett kérdésből az egyszerű *hogyhogy*-os kérdés; nem hasonlítható a *hogyhogy*-os mondat alakja az összetett mondatéhoz. A szinkrón leírásban ugyanis egy mátrix-mondat + kötőszó egység nem alkot össze tevőt, így nem tekinthetjük egy lexikális kifejezés megfelelőjének. Ezen kívül problematikus ez a feltételezés abból a szempontból is, hogy míg az összetett forma szerepelhet beágyazott mondatként (*Tudom, hogy érted azt / hogyan lehetséges az, hogy Jani bement a konyhába.*), addig a *hogyhogy*-ról megmuattuk, hogy nem szerepelhet ilyen konstrukciókban.⁵

2.4. A *hogyhogy* használata és értelmezése

A következőkben a *hogyhogy*-os mondatok használatának főbb jellemzőit összesítem. Vegyük az (1)-ben idézett párbeszédet, amit itt megisméltünk:

(20)A: *Nem megyek ma este sehova.*

B: *Hogyhogy nem mész az esti buliba?*

A: *Megbuktam a múlt héten szemantikából, és tanulnom kell.*

Különleges tulajdonsága a *hogyhogy*-os kérdéseknek, hogy ezeket a kérdéseket nem lehet kontextus vagy előzetes megnyilatkozás nélkül feltenni. Mindig valamiféle visszakérdezésben szerepel a *hogyhogy*, azaz nem lehet ún. derült égből jövő (*out of the blue*) kérdés: a kérdés minden esetben valamely már ismert tényállásra vonatkozik, arra kérdez vissza. (Ennek az ismert tényállásnak nem feltétlenül kell verbálisan megfogalmazódnia, de a beszélő és a hallgató közös tudásának része kell legyen.) A *hogyhogy*-os kérdéseknek ez a jellemzője szintén ellentmond a prototipikus kérdőszókat tartalmazó kérdésekének, azokat ugyanis általában fel tudjuk tenni különösebb előzetes kontextus nélkül.

⁵ Lehetséges egy olyan megközelítés is, amely szerint a szinkroniát és a diakroniát nem kell, sőt, nem érdemes ilyen élesen megkülönböztetni (l. erről pl. Dér 2008); ebben az esetben érdemes volna vizsgálni a *hogyhogy* elem létrejöttéhez vezető grammatikalizációs utat. Ez további kutatás tárgya lehet.

Azt is megfigyelhetjük, hogy a *hogyhogy*-os kérdés nem szerepelhet retorikai kérdésként. Ez a tulajdonsága összefügghet azzal, hogy nem lehet „derült égből jövő” kérdés, ugyanis a retorikai kérdések olyanok, hogy a kontextusból kiragadva is feltehetőek, a *hogyhogy*-os kérdés azonban legtöbbször valamilyen megnyilatkozásra adott reakció, visszakérdezés. Azzal is összefügghet ez a tulajdonsága, hogy nem adható rá rövid válasz. A retorikai kérdések általában rövid válaszokkal is megválaszolhatók.

A *hogyhogy*-os kérdések fent felsorolt használatbeli tulajdonságai több ponton hasonlóak a *miért*-es kérdések tulajdonságaihoz. Mégis azt tapasztaljuk, hogy nem helyettesíthető egy adott szituációban a *hogyhogy miért*-tel:

(21)A: *Ősszeköltöttünk Magdával.*

B: *Hogyhogy összeköltöztetek?*

B': *Miért költöztetek össze?*

A *miért*-es kérdéshez képest a *hogyhogy*-os kérdés tartalmaz valamiféle többletet. Nem pusztán egy magyarázatot vár (az előző megnyilatkozásban elhangzottakra vonatkozóan), hanem azt is kifejezi, hogy az elhangzottak csodálkozást váltottak ki a kérdezőből, mivel ellentmondanak a kérdező elvárásainak, feltételezéseinek, információinak. A *hogyhogy*-os mondat magyarázat adására szólítja fel a beszélgetőpartnert.

A szokásos kiegészítendő kérdésekre lehet rövid, egy, a kérdőszóra válaszoló konstituensből álló választ adni (a kérdés maradék részének megismétlése nélkül), a *hogyhogy*-os kérdésre azonban, ahogyan a fenti példából is látszik, nem lehet valódi rövid választ adni.⁶ Ez a sajátság összefügg azzal, hogy amennyiben a *hogyhogy*-os mondatokat kérdésekként akarjuk interpretálni, akkor nem tudjuk megadni az adott kontextusban a rájuk adható lehetséges válaszok halmazát. Hamblin (1973) alapján egy kérdés jelentése egy propozícióhalmazzal jellemezhető; a halmaz elemei azon propozíciók, amelyek a kérdésre adott kongruens válaszoknak felelnek meg. Kiegészítendő kérdés esetében ez a halmaz azokból a válaszokból áll, amelyeket úgy kapunk, hogy a kérdőszó helyébe irt változó helyébe behelyettesítjük az összes lehetséges értékét (a rövid válaszok pont ezeket a lehetséges változó értékeket adják meg). A *miért*-es kérdéseknek ugyanúgy van válaszalmazuk, ahogyan a prototipikus kérdőszós kérdéseknek, bár gyakran egész mondattal felelünk

⁶ Elképzelhetünk ugyan egy olyan helyzetet, amelyben valaki azzal felel egy *hogyhogy*-os kérdésre, hogy *Úgyhogy*. vagy *Csak*. Ez azonban nem tekinthető igazi válasznak, inkább csak humoros szövegben vagy a párbeszéd elutasításaként képzelhető el.

rájuk. A *hogyhogy*-os mondatokhoz, azt látjuk, egyáltalán nem lehet ilyen válaszalmazt generálni.

A szakirodalom nyilvántartja az olyan típusú kérdéseket, amelyek esetében a válaszalmazt nyitott, ugyanis a kérdés alakja nem határozza meg a válasz alakját, azaz a válaszok nem a fenti változóbehelyettesítés révén jönnek létre. Ezeknek az ún. nyitott kérdéseknek (*open question*; Kiefer (2007) idézi Adju-kiewicz-et) az esetében nagyon nehezen adható meg a válaszalmazt, bár elvileg nem lehetetlen. A különleges kérdések közül nyitott kérdést fejezhet ki még a *miért*-es kérdés is; de alapvető különbség a *miért*-es és a *hogyhogy*-os kérdés között, hogy míg az előbbire megadható a válaszalmazt, az utóbbira nem, tehát a nyitott kérdés fogalma nem megfelelő a *hogyhogy*-os kérdések elkülönítésére.

Tekintsük a következő példát, amely azt mutatja, miért nem adható meg egykönnyen a *hogyhogy*-os kérdés jelentése (azaz a válaszalmazt):

(22)A: *János a kölykét vitte el a cirkuszba.*

B: *Hogyhogy a kölykét vitte el a cirkuszba?*

A (22)-ben található párbeszédben szereplő kérdés az előző megszólalás különböző „rétegeire” kérdezhet rá. A kérdés magyarázatot kér a partnertől a megnyilatkozás valamely aspektusára vonatkozóan: Vonatkozhat a kérdés magára az előző megnyilatkozásban leírt eseményre, vonatkozhat az előző megnyilatkozás egy előfeltevésére (arra kérdez rá, hogy hogy lehetséges, hogy Jánosnak van gyereke), illetve vonatkozhat magára a nyelvi megnyilatkozás formájára (ebben az esetben arra kérdez rá, hogy miért a *kölyök* szót alkalmazta a beszélő a *gyerek* szó helyett). Azt látjuk tehát, hogy a *hogyhogy* rákérdezhet a mondatban leírt tényre, a mondat egy előfeltevésére, vagy akár a szóhasználatára is.

3. Kérdő mondatok-e a *hogyhogy*-os mondatok?

Az előzőekben a *hogyhogy*-ot tartalmazó mondatok formai és jelentésbeli jellegzetességeit mutattam be. Több, egymástól független megfigyelés azt mutatta, hogy a *hogyhogy*-os mondatok formai mintázata a szórend tekintetében nem illeszthető a kiegészítendő kérdések mintázatába. A *hogyhogy* nem a kérdőszók szokásos pozícióját foglalja el, nem koordinálható más kérdő kifejezésekkel, nem szerepelhet valódi többszörös kérdésben, valamint beágyazott kérdésként. A fentiekben utaltunk arra a tényre is, hogy a *hogyhogy*-ot tartalmazó mondatok intonációs mintázata hasonló a kiegészítendő kérdések

intonációs mintázatahoz, de ezt idáig nem vizsgáltuk meg részletesen (l. a 3.1. részben). A formai jellegzetességeken túl több, egymástól független megfigyelés mutatta, hogy a *hogyhogy*-os kérdések használata eltér a többi kérdőszós kérdésektől. További problémát találtunk, amikor megpróbáltuk a szóhasználat kérdésméletek alapján interpretálni a *hogyhogy*-os kérdéseket.

3.1. A hogyhogy-os mondat hangsúlymintája és intonációja

A szakirodalom az intonáció tekintetében sem tér ki a *hogyhogy*-os mondatok sajátosságaira. Ahogy már fentebb említettem, Kálmán (2001) intonációs alapon veti el annak a lehetőségét, hogy a kérdéses konstrukciót kijelentő mondatnak tekintse. Érdeemes azonban felhívni a figyelmet néhány alapvető – a szórendből is következő – intonációs jellegzetességre.

Kálmán–Nádasdy (1994) a felülkerekedő hangsúlyminták között tartják számon a kiegészítendő kérdések hangsúlymintáját: ahogyan az ellentétező fókusz, úgy a prototipikus kiegészítendő kérdő kifejezések is általában irtóhangsúlyt viselnek, mögöttük nem lehet több hangsúlyos elem a tagmondatban. Megemlítik azonban, hogy vannak olyan esetek, amelyekben a kiegészítendő kérdés irtóhangsúly nélkül is természetesen hangzik (Kálmán–Nádasdy 1994: 455). Azt is hozzátesszük, hogy a kérdésekben egy-egy elem hangsúlyossága nem azon múlik, hogy „ismert” vagy „új” információról van szó.

A *hogyhogy*-os mondatokat vizsgálva (mérési adatok híján csupán az intuícóra támaszkodva) azt tapasztaljuk, hogy a *hogyhogy* nem igevivő, nem mutatja az igevivőkre jellemző hangsúlyt, mögötte lehet hangsúlyos az ige. A *hogyhogy* szinte kivétel nélkül elfogadható irtóhangsúly nélkül. A fent vizsgált szórendi sajátságokból következően mögötte állhat irtóhangsúlyos elem is. Úgy tűnik tehát, hogy a *hogyhogy*-on ingadozó a hangsúly: vagy van rajta (és ha van, nem feltétlenül irtó), vagy nincs, lehet egészen hangsúlytalanul ejteni. Ilyen módon a prototipikus kiegészítendő kérdések és a *hogyhogy*-os mondatok hangsúlymintája között különbséget látok. (Ennek bizonyítása további vizsgálatot érdemel.)

A *hogyhogy*-os mondatok intonációja a kiegészítendő kérdésekével azonos; intonációs szempontból tehát nem találunk köztük különbséget. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a válaszmondatok (azaz a fókusz tartalmazó mondatok) ugyanilyen intonációjúak. Tehát ez a szempont nem alkalmas a kérdő és a kijelentő mondatípus megkülönböztetésére.

3.2. A mondat típusok

Ha a *hogyhogy*-os mondatok formai mintáját a kiegészítendő kérdések formai mintájához hasonlítjuk, átmenetet látunk: Vannak prototipikus kiegészítendő kérdések, prototipikus kérdőszavakkal (pl. *mikor*, *hol*), ezek mindig a ragozott igét közvetlenül megelőző pozícióban állnak, és jellegzetes, a kiegészítendő kérdésekre jellemző intonációs mintát mutatnak (Kálmán–Nádasdy 1994: 455); vannak kevésbé prototipikus kiegészítendő kérdések és kérdőszók (ilyen a *miért*), ez előfordulhat olyan szerkezetben, ahol az ige előtt egy fókuszértelmezésű összetevőt találunk; és végül vannak olyan mondatok, amelyeket, ha a kiegészítendő kérdések közé sorolunk is, nem lehet prototipikusan kiegészítendő kérdésekként kategorizálni (ilyen a *hogyhogy*-os kérdés), mivel csupán az intonációs mintájuk közös a kiegészítendő kérdésekével.

A szakirodalomnak a magyarban előforduló mondat típusokról tett kijelentései nem igazítanak el a kérdésben. Sem Károly (1964), sem pedig Keszler (2000) nem tesz említést a *hogyhogy*-os mondat formai különlegességéről a magyar mondat típusok leírásakor. Azonban nem említik a *hogyhogy*-os mondatokat a kiegészítendő kérdések között sem.

A fenti formai megfigyelések azt mutatták, hogy a *hogyhogy* bármely mondat bal perifériájára odahelyezhető. Azt is láttuk, hogy a szórendi mintázat szerint a *hogyhogy*-os mondat jobban hasonlít a kijelentő, mintsem a kérdő mondatra. A szakirodalom nem szolgáltat érveket amellett, hogy a *hogyhogy*-os mondatot formailag a kérdő mondatok közé kéne sorolnunk. Így felvethető annak a lehetősége, hogy a *hogyhogy*-os mondatot formailag a kijelentő mondat típusba soroljuk.

Ahhoz, hogy a *hogyhogy*-ot tartalmazó mondatokat az eddigi konszenzustól eltérve ne a kérdő, hanem a kijelentő mondat típusba sorolhassuk, elsősorban azt kell tisztázni, mit értünk mondat típus alatt. A szakirodalom a mondatok mint nyelvi jelek elemzésekor három szintet különböztet meg. A mondat típus (*sentence type* vagy *clause type*) a mondatok tisztán formai tulajdonságait összesíti. Szemantikai szinten a mondatok jelentése jellemezhető. És ettől elkülönítve szokás számon tartani a pragmatikai szintet, amely a mondatok által megvalósított lehetséges beszédaktusokkal jellemezhető (vö. Kiefer 1992; Collins 2006 vagy König–Siemund 2007). Az itt releváns megkülönböztetés a következő: formai szinten beszélhetünk kérdő mondatról (*interrogative sentence*), szemantikai szinten beszélhetünk kérdésről (*question*), és pragmatikai szinten beszélhetünk kérdő beszédaktusról (*inquiry*) (Collins 2006: 181).

Különböző nyelvekből hozhatók példák arra, hogy ezek a szintek nem minden esetben feleltethetők meg egymásnak kölcsönösen. Sokszor emlegetett példa az angolból az ún. emelkedő dallamú kijelentő mondat (*rising declarative*):

(23)a. *You stole the money?*

b. *You stayed at home?* (König és Siemund 2007: 293)

Ezek az emelkedő dallamú kijelentő mondatok, ahogyan a nevük is mutatja, a forma szintjén a kijelentő mondatok közé sorolódnak, ugyanis nincsen bennük inverzió; szemantikailag azonban kérdések, és pragmatika szintjén kérdő beszédaktust valósítanak meg. Felvetődik az a probléma, hogy az intonációt (ti. a jellegzetes emelkedő dallamot) miért nem tekintik itt formai jellegzetességnek, holott vitathatatlanul ez az a formai jelölő, amely a *rising declarative*-okat megkülönbözteti a kijelentő mondatoktól. A kérdés részletes tárgyalására ebben az írásban nincs lehetőség; a probléma abból adódik, hogy a jellegzetes emelkedő intonáció a „szabályos” kérdő mondatokat nem jellemzi, és a szakirodalom a szórendi jellegzetességeket (inverzió) elsődlegesebbnek tekinti ebben az esetben, mint a formaiakat.⁷

A szemantikai és a pragmatikai szint megkülönböztetésére azt az indokot szokták felhozni, hogy itt is található a fentihez hasonló eltéréseket. Leggyakoribb eltérés az, amit indirekt beszédaktusoknak neveznek:

(24) *Becsuknád az ablakot?*

A (24)-es példa a formai szinten minden kétséget kizáróan kérdő mondat. Szemantikáját tekintve kérdésnek tekinthető, hiszen megalkotható hozzá a válaszalmaz. Pragmatikailag azonban nem kérdő, hanem felszólító aktust valósít meg.⁸

A szakirodalom által a leggyakrabban elfogadott mondattípusok a következők (l. pl. König–Siemund 2007):

⁷ Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy a forma és a jelentés szintjeinek ilyen típusú eltérései a kompozicionalitásra vonatkozó elképzelés szempontjából tarthatatlanok. Az intonációt a fenti példák esetében igenis formai jegynek kell tekintenünk, így a szintek közötti eltérésre a *rising declarative*-okat nem fogadhatjuk el jó példának.

⁸ Megjegyzendő, hogy a szemantikai és a pragmatikai szint megkülönböztetése ebben a példában is csak attól függ, hogyan adjuk meg a kérdések jelentését.

- (25) A mondattípusok
1. kijelentő (declarative)
 2. kérdő (interrogative)
 3. felszólító (imperative)
 4. felkiáltó (exclamative)
 5. óhajtó (optative)

Az egyes mondattípusokat különböző formai jelölők különböztethetik meg. A formai jelölőknek egy hierarchiáját feltételezi pl. Kiefer (1992); ez a hierarchia azt mutatja, hogy mely formai jelölők mennyiben számítanak egy-egy adott konstrukció mondattípusba sorolása szempontjából. A hierarchia csúcán az intonáció áll, ez után jönnek a különböző modális partikulák, illetve más lexikai elemek (pl. a kérdőszók jelenléte), majd a szórend, és végül a morfológiai jelölők (Kiefer 1992: 271).

- (26) A mondattípust meghatározó tulajdonságok hierarchiája
morfológiai jelölők < szórend < lexikai elemek (pl. kérdőszók) <
modális partikulák < intonáció

Összefoglalva tehát a mondattípusok szempontjából a *hogyhogy*-os mondatokkal kapcsolatosan felmerülő kérdéseket, elmondható, hogy a szórendi mintázat alapján kijelentőnek tekinthetők, a lexikális elemek jelenléte nem segít bennünket a besorolásban (hiszen a *hogyhogy* besorolásától függ, ami szintén problematikus), az intonáció szempontja sem hozott döntő érvet a mondattípus megítélésére szempontjából, hiszen a kiegészítendő kérdő és a kijelentő mondatok intonációjuk a magyarban nagyon hasonló (a kiemelt főhangsúlyos elem után a mondat végéig ereszkedik a dallam).

Egy további szempont lehet a modális partikulák előfordulása a *hogyhogy*-os mondatokban: Ha a kizárólag a kérdésekre jellemző modális partikulák behelyezhetők a *hogyhogy*-os mondatba, az azt bizonyítja, hogy valódi kérdő mondatokról van szó. Kiefer (1988) alapján a következő kiegészítendő kérdőmondati partikulákat érdemes vizsgálni: *csakugyan, egyáltalán, hát, is, szóval, tehát, ugyan, vajon*. Ezek közül csak azokra hozok az alábbiakban példákat, amelyek kijelentő mondatokban nem fordulhatnak elő.

- (27)a. *Egyáltalán mit akar ez az ember?*
b. *Egyáltalán hogyhogy elmentetek?*

- (28)a. *Hol is nyaraltál?*
b. **Hogyhogy is elmentetek?*

- (29)a. *Ugyan mi történhetett?*
b. **Ugyan hogyhogy elmentetek?*
- (30)a. *Vajon mi van vele?*
b. **Vajon hogyhogy elmentetek?*

Azt látjuk, hogy a csak kérdő mondatokban előforduló partikulák közül csak az *egyáltalán* olyan, amely a *hogyhogy*-os mondatban grammatikus, a többivel nem létező szerkezeteket kaptunk. A partikulák előfordulása tehát azt a feltevésünket támasztja alá, hogy a *hogyhogy*-os mondat nem sorolható – a fenti hierarchia szerint – a kérdő mondatípusba. Ehelyett – a formai tulajdonságok alapján – azt kell mondanunk, hogy a kijelentő mondatípusba tartozik.

4. A *hogyhogy* elemzése diskurzuspantikulaként

A *hogyhogy*-os mondatok tulajdonságainak magyarázatában ezek után két lehetőség adódik, és ez a kettő végső soron abban különbözik egymástól, hogy a *hogyhogy* elem hovatartozását hogyan ítéljük meg. Hagyományosan kérdőszónak szokták tekinteni, és így magát a *hogyhogy*-os mondatot a kérdő mondatípusba sorolják. A 2.2. alpontban egy ilyen magyarázati lehetőséget vázoltam fel. A második lehetőség, hogy az eddigi szakirodalommal ellentétben a *hogyhogy*-os mondatot nem tekintjük egyértelműen kérdőnek, hanem, mivel a kijelentő mondatípusra jellemző formai sajátosságokat mutatja, megvizsgáljuk, hogyan elemezhetőek, ha a kijelentő mondatípusba soroljuk őket. Ebben az esetben el kell tudnunk számolni a *hogyhogy* elem jelenlétével, hovatartozásával, hozzájárulásával a mondat jelentéséhez.

4.1. A *diskurzuspantikulák* tulajdonságai

A *hogyhogy* használatának leírásakor azt a megfigyelést fogalmaztam meg, hogy azon túl, hogy valamiféle okra kérdez rá, kifejezi a beszélő csodálkozását is, illetve azt, hogy a kérdést megelőző megnyilatkozás valamilyen szempontból ellentmond a megszólaló elvárásainak, feltételezéseinek. A *hogyhogy*-os mondatoknak ezt a sajátosságát a *hogyhogy* elem jelenlétének tulajdoníthatjuk, hiszen a hasonló *miért*-es kérdés nem fejezi ki ugyanezt.

A kérdőszóknak nem szokás ilyen, a beszélő attitűdjét is kifejező sajátosságot tulajdonítani (vö. a *miért*-tel a *hogyhogy*-ot). A mondat propozicionális tartalma és a kontextus viszonyának (kontextusjelölés), ill. a beszélő episztémikus attitűdjének kifejezését az ún. diskurzuspantikuláknak szokás tulajdonítani a szakirodalomban (lásd Zimmermann megj. előtt, vö. Kiefer 1992).

Tekintsük a következő példát, amelyben a hangsúlyos *csak*, illetve az *ugye* diskurzuspartikulákként elemezhetőek:

- (31)a. *János CSAK tehetséges.*
b. *János ugye tehetséges.*

A (31a) mondat azt fejezi ki, hogy az elhangzó információ valamennyiben váratlan az adott kontextusban, illetve, hogy a kijelentés ellentmond a beszélgetőpartnerek közös tudásának (a hangsúlyos *CSAK* hozzájárulása a mondathoz hasonló, mint a *mégiscsak* elemé). A (31b) mondat pedig megerősíti a beszélgetőpartnerek közös információját arról, hogy 'János tehetséges'. Látható, hogy a diskurzuspartikulák a kontextusra, a partnerek közös információira vonatkozó előfeltevéseket vezetnek be. A diskurzuspartikulák jelentésének leírásában tehát szükség van a kontextus jellemzésére. Ezt formálisan egy propozícióhalmaznak szokás tekinteni, ez a közös információk halmaza (*CG*, azaz *common ground*, lásd Stalnaker 1978).

A diskurzuspartikulák jelentéstani sajátága, hogy nem befolyásolják a mondatok propozicionális tartalmát, illetve hogy expresszív tartalommal rendelkeznek: kifejezik a beszélő, a hallgató vagy mindkettőjük attitűdjét a mondat propozicionális tartalmával kapcsolatban (Gyuris 2008).

Formai sajátágaikat – szintén Gyuris (2008) alapján – a következőkben jelöli meg a szakirodalom (ezek tehát azok a formai sajátosságok, amelyek szükséges feltételei annak, hogy valamit diskurzuspartikulának tekinthessünk). A diskurzuspartikulák nem toldalékolhatók, nem tagadhatók, nem válaszolnak semmilyen kérdésre, nem koordinálhatók, nem alkotnak összetevőt más kifejezésekkel, helyük a mondat meghatározott pozícióira korlátozódik, illetve a mondatba helyezésük nincs hatással a mondat jólformáltságára (ha az adott diskurzuspartikula kompatibilis a mondatípussal).

A diskurzuspartikulák általános jellemzői között mind formai, mind pedig jelentéstani szempontból találunk egy-egy problematikus kijelentést. Az egyik az, hogy a partikula nem változtatja meg a mondat jólformáltságát, amennyiben kompatibilis a mondatípussal. A másik pedig az, hogy nem befolyásolják a mondat propozicionális tartalmát. Mindkét megfogalmazás abból indul ki, hogy a diskurzuspartikulákat „belehelyezzük” az „eredeti” mondatba, és így „jön létre” a partikulás mondat. Nincs azonban semmi indokunk arra, hogy azt feltételezzük, hogy a partikulás mondatot a partikulátlánból kell levezetni. A partikulás és partikula nélküli konstrukciók formai összehasonlítása akkor is lehetséges, ha nem egymásból vezetjük le őket. Mivel ennek az írásnak

nem tárgya a partikulák általános jellemzése, a két problematikus állítást figyelembe véve fogom folytatni a *hogyhogy* elemzését diskurzuspartikulaként.

4.2. Elemzési lehetőség

A fentieket figyelembe véve azt javaslom a *hogyhogy*-os mondatok elemzésére, hogy tekintsük ezeket a mondatokat partikulát tartalmazó mondatoknak. A *hogyhogy* bármely megnyilatkozás elejére odahelyezhető anélkül, hogy a mondattípuson változtatna. Funkciója az, hogy a beszélő attitűdjét kifejezze a megelőző állítással kapcsolatosan. A *hogyhogy* mindig azt jelzi, hogy az előző megnyilatkozás propozicionális tartalma, annak következménye, a mondat valamely expresszív jelentéskomponense, vagy esetleg maga a megnyilatkozás ténye inkompatibilis a az előzetes információkkal (azaz a *CG*-vel).

A diskurzuspartikulákról szóló munkákból (Zimmermann, Gyuris) tudjuk, hogy egyes diskurzuspartikuláknak kontextusjelölő funkciójuk van, amely a diskurzuspartikulát tartalmazó mondat által kifejezett *p* propozíció és a kontextus (jellemzzük *CG*-vel; 1. fent) közti relációk jellemzésével ragadható meg (vö. Zeevat 2003). A kontextus és a mondat tartalma között több alapvető reláció is elképzelhető; ezek közül e helyütt csak azt a kettőt érdemes említeni, amelyek a *hogyhogy* leírásában szerepet kapnak. Elemzésem szerint a *hogyhogy* partikula jelentése leírható az ismertség és az inkompatibilitás relációinak segítségével.

Az alapvető relációk definícióját Zeevat (2003) alapján rekonstruálom. Ismertnek tekinthető egy mondat által kifejezett *p* propozíció egy adott kontextusban, amelyet *CG*-vel jellemzünk, akkor, ha a *CG*-vel jellemzett kontextusból következik *p*, illetve ha a *CG*-vel jellemzett kontextusból következik egy olyan *q* propozíció, amely valamely személy pozitív attitűdjét írja le *p*-re vonatkozóan.

(30) Az ismertség relációja

Ismert (*p*, *CG*), ha

i) $CG \models p$, vagy

ii) $CG \models q$, ahol *q* valamely *x* személynek valamilyen pozitív attitűdjét írja le *p*-re vonatkozóan

Látható, hogy a definíció gyenge pontja, hogy a ii) pontban a „valamilyen pozitív attitűd” nem ad egzakt kritériumot. A definíció egyértelműsítésének problémájával azonban itt nincs mód foglalkozni.

A másik alapvető reláció, amely a *hogyhogy* leírásához szükséges, az inkompatibilitás. Inkompatibilis egy mondat által kifejezett *p* propozíció egy

adott, CG -vel jellemzett kontextusban, ha ismert p negációja az adott kontextusban, vagy ha az adott kontextusból következik, hogy a p feltehetőleg nem igaz. Ennek a definíciónak a pontosításához szükség van annak meghatározására, hogy milyen esetekben mondhatjuk, hogy egy adott kontextusban feltehetőleg igaz (nem igaz) p propozíció:

(31) A feltehetőség

$CG \models$ feltehetőleg (p), ha

- i) Létezik olyan Φ_1, \dots, Φ_n propozícióhalmaz, amelyre áll, hogy $CG \models \Phi_1, \dots, \Phi_n$, és Φ_1, \dots, Φ_n együttesen elegendő okot szolgáltatnak arra, hogy normál körülmények között azt lehessen gondolni, hogy p igaz.
- ii) Nem létezik olyan Φ'_1, \dots, Φ'_n propozícióhalmaz, amelyre áll, hogy $CG \models \Phi'_1, \dots, \Phi'_n$, és Φ'_1, \dots, Φ'_n együttesen elegendő okot szolgáltatnak arra, hogy normál körülmények között azt lehessen gondolni, hogy $\neg p$ igaz.

Anélkül, hogy részletes elemzésbe kezdenénk, érdemes e helyütt is felhívni a figyelmet arra, hogy a definíció nem teljesen pontos, hiszen a „normál körülmények között” nem kellőképpen egzakt. Ettől eltekintve, most már definiálni lehet az inkompatibilitás relációját a fent említett értelemben:

(32) Az inkompatibilitás relációja

Inkompatibilis (p , CG), ha

- i) Ismert (CG , $\neg p$), vagy
- ii) $CG \models$ feltehetőleg ($\neg p$)

Elemzésem szerint tehát a *hogyhogy*-os mondat esetében a *hogyhogy* a p propozíció tartalmának, vagy egy előfeltevésének, vagy akár a megnyilatkozás alakjának a kontextussal való inkompatibilitását fejezi ki. Akkor reagálunk *hogyhogy*-gyal az elhangzottakra, ha az előző megnyilatkozás tartalmát inkompatibilisnak tartjuk az adott kontextussal, azaz ha úgy gondoljuk, hogy ismert az adott kontextusban a negációja, vagy ha normál körülmények között feltehetőleg következik az adott kontextusból a negáltja. Azzal, hogy a kérdező felhívja a figyelmet az inkompatibilitásra, egyben arra is kéri (szólítja fel) a partnerét, hogy adjon magyarázatot arra, hogy a kérdést megelőző mondat által kifejezett p propozíciót (előfeltevést, megnevezést) milyen okból kell elfogadni az adott kontextusban, azaz milyen indokkal lehet felvenni a CG elemei közé a megnyilatkozás által kifejezett propozíciót.

Zeevat (2003) alapján feltehetjük, hogy egyes diskurzuspartikulák pontosan a *hogyhogy*-éhoz hasonló tulajdonságot mutatnak, azaz módosítják a mondat által kifejezett beszédaktus tulajdonságait. Zeevat (2003) elemzését követve azt mondhatjuk, hogy a *hogyhogy*-os mondat minimális hatása az, hogy a beszélgetőpartner tudomására hozza, hogy a kérdező *p* igazságát illetően kételkedik, nem tartja összeegyeztethetőnek a kontextussal, és elfogadásához (az általa kifejezett propozíciónak a *CG*-be való felvételéhez) magyarázatot vár. Tehát valamilyen imperatív aktust hajt végre.

5. Konklúzió

A fentiekben a *hogyhogy*-ot tartalmazó mondatok különleges formai és használatbeli jellegzetességeit jártam körül. Amellett érveltem, hogy az angol *how come* leírásával ugyan összeegyeztethető lenne egy szintaktikai elemzés, amely a *hogyhogy* mondattani viselkedését leírja, de ez az elemzés *ad hoc*, csak olyan tulajdonságokkal operál, amelyek a különleges formai viselkedésből vezethetők le, ilyen módon körkörös magyarázatot ad, ráadásul a prototipikus kérdőmondatok jelentésbeli sajátosságaitól való eltéréseket nem magyarázza meg.

Ezzel szemben azt javasoltam, hogy kezeljük együtt a *hogyhogy* különleges formai viselkedését és a használatának a jellegzetességeit. Azt mutattam meg, hogy a *hogyhogy* – bizonyos, a szakirodalomban meglévő alapfeltevéseknek ellentmondva – jól elemezhető diskurzuspartikulaként; ezzel ugyanis fontos használatbeli tulajdonságait tudjuk megragadni. És ezáltal – feltéve forma és funkció párhuzamosságát – magyarázatot adhatunk különleges formai tulajdonságaira.

A *hogyhogy* fenti elemzése azonban azt is megmutatta, hogy a megnyilatkozások nyelvi formájának, jelentésének és használatának hármasszintezése több buktatót is tartalmaz. Problémát okoz a mondattípusok pontos elkülönítése, illetve a szemantikai és a pragmatikai szint szétválasztása is. Problematikusnak bizonyult az is, hogy a szokásos nyelvi elemzések bizonyos (valamilyen érvek alapján elsődlegesebbnek tekintett) szerkezetekből próbálnak levezetni más, másodlagosnak tekintett szerkezeteket.

A *hogyhogy* példája jól mutatja azt, hogy egy olyan elemzési keretre lenne szükség az ilyen és ehhez hasonló jelenségek megragadásához, amely párhuzamosan képes kezelni a nyelvi megnyilatkozás formáját és jelentését, illetve képes bizonyos formai, illetve használatbeli primitív tulajdonságok mentén összehasonlítani az egyes szerkezet típusokat, ugyanakkor nem tesz az

egyek kategóriák közt éles különbséget. A *hogyhogy* elemzésében így megragadhatnánk az összes relevánsnak talált tulajdonságot, a *hogyhogy*-os mondat „átmenetiségét”.

Hivatkozások

- Collins, Chris 1991. Why and how come. In Lisa Cheng – Hamida Demirdache (szerk.) *More Papers on Wh-Movement*. MIT Working Papers in Linguistics 15. Cambridge, The MIT Press. 31–45.
- Collins, Peter 2006. Clause types. In Bas Aarts – April McMahon (szerk.) *The Handbook of English Linguistics*. Oxford, Blackwell Publishing. 180–197.
- Dér Csilla Ilona 2008. Önálló nyelvváltozás-e a degrammatikalizáció? In Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22. 121–160.
- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan* 1. *Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gyuris Beáta 2008. A diskurzus-partikulák formális elemzése felé. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan* 4. Budapest, Akadémiai Kiadó. 639–682.
- Hamblin, Charles Leonard 1973. Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10. 41–53.
- Imrényi András 2007. A magyar szórend kísérleti modelljei II. Tartományok és viszonyok a magyar mondatban. *Magyar Nyelvőr* 131/4. 430–451.
- Kálmán László (szerk.) 2001. *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Kálmán László – Nádasy Ádám 1994. A hangsúly. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan* 2. *Fonológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 393–466.
- Károly Sándor 1964. A mondatfajták vizsgálata a funkció és a forma szempontjából. *Nyelvtudományi Közlemények* 66. 67–88.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer, Ferenc 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* 38. 107–125.

- Kiefer, Ferenc 1992. Sentence type, sentence mood and illocutionary type. In Maxim Stamenov (szerk.) *Current Advances in Semantic Theory*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company. 269–281.
- Kiefer Ferenc 2007. *Jelentélmélet*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest Osiris Kiadó.
- König, Ekkehard – Siemund, Peter 2007. Speech act distinctions in grammar. In Timothy Shopen (szerk.): *Language Typology and Syntactic Description*. Volume I. Cambridge, Cambridge University Press. 276–325.
- Ochi, Masao 2004. How come and other adjunct wh-phrases: A cross-linguistic perspective. *Language and Linguistics* **5.1**. 29–57.
- Stalnaker, Robert 1978. Assertion. In Peter Cole (szerk.) *Syntax and Semantics Vol. 9: Pragmatics*. New York, Academic Press. 315–332.
- Zeevat, Henk 2003. Particles: Presupposition triggers, context markers or speech act markers. In Reinhart Blutner – Henk Zeevat (szerk.) *Optimality Theory and Pragmatics*. Houndmills, Palgrave Macmillan. 91–111.
- Zimmermann, Malte megj. előtt. Discourse Particles. In Claudia Maienborn – Klaus von Heusinger – Paul Portner (szerk.): *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin, Mouton de Gruyter.